

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

רגלם רוקדה, פניהם בוכים.

שטן נולד, כאשר החל האדם כְּפֹר בְּאֵלֵי־רום.

שיניים תותבות אינן כואבות לא בקביעתן ולא בעקירתן.

שתיהן — הנשמה והגוויה — צמאות ומבקשות את תיקונן

— באישה.

תאוות עוברות גבול.

יהודה פליקס

מונחי החקלאות והשאלותיהם *

ספרותינו העתיקה עשירה במונחי העבודות החקלאיות וכליהן. כן מרובות בה האליגוריות וההשאלות בשטחי המעשה והרוח, שמקורן בעולמו של החקלאי. מהן שנעשו שגורות בלשוננו היום־יומית במובנן המשני, המושאל; ולעתים נשתכח מובנן המקורי, המציאותי. מעניין אפוא לעקוב אחרי מובנם הראשוני של ביטויים הלקוחים מעולם החקלאות.

הפעם נקדיש את דברינו לחריש ולכליו. נתחיל בביטוי: "על גבי חרשו חורשים", שהוראתו: סבלתי עינויים רבים. ממנו ביטוי משנה: "הזמן חרש על גבו", או "השנים חרשו בפניו חריצים" וכדומה. בפסוק בתהלים (קכט, ג), המשמש מקור לביטויים אלה, נאמר: "על גבי חרשו חרשים האריכו למעניתם". הפירוש המקובל הוא, שגבו של הצדיק שימש כשדה, שבו חרשו הרשעים — עינו את בשרו והעמיקו לעשות בו חריצים ופצעים. כאן יש אסוציאציה

* שודר ב"קול ישראל".

לכתוב „ודשתי את בשרכם“ (שופ' ה. ז). אך משמעותו המקורית של הכתוב בתהלים אינה כזאת: נושא הסבל כאן היא הבהמה החורשת ומושכת בעול הכבד שעל גבה. ההדגשה כאן היא „האריכו למעניתם“, שהחריש קשה לה במיוחד לבהמה בתלם ארוך. כאן — שלא כבשדה שתלמיו קצרים — נמנעת ממנה המנוחה בעת סיבוב המחרשה בסוף התלם. גם החורש מתעייף בחריש בתלם ארוך שסופו אינו נראה, וחז"ל התעכבו על הביטוי „חרשו חורשים“ בלשון רבים ודרשוהו: „שלטון אחד בא ומשעבד והולך לו, שלטון בא ומשעבד והולך לו — והמענה ארוכה“ (ספרא בחוקותי פ"ג). כאן ממשיכה הבהמה העייפה — והנמשל לה עם ישראל — לשאת בעול, אך החורשים מתחלפים לאורך המענית — דרך הסבל הארוכה. והמדרש מביא משל על איכר, שהתעמר בפרתו של חברו: „זה בא וחרש וישב לו, וזה בא וחרש וישב לו — עד שנתייגעה הפרה ורבעה לה“.

אכן עבודה מייגעת הוא החריש, במיוחד בגלל העול המכביד על צווארה של הבהמה החורשת. קשה במיוחד החריש לעגלה הצעירה, שאינה רגילה עדיין לשאת בעול. זו אוהבת את הדיש בגורן, שבו היא חפשית לרוץ על פני התבואה ולאכול ממנה. אפרים נמשל ל„עגלה מלומדה אוהבת לדוש“, אך בסופו של דבר: „ואני עברתי על טוב צוארה, ארכיב אפרים יחרוש יהודה, ישדד לו יעקב“ (הושע י, יא). גורלה של העגלה המפונקת הוא אפוא, שיעבירו עול על צווארה, היא מתחילה „לשאת בעול“ — כביטוי המקובל בימינו.

כל התחלה קשה היא, אך במשך הזמן מתרגלים העגלה או העגל לשאת בעול. כל עוד הבקר צעיר, אין העול מכביד עליו, והוא אף רצוי לו, ובהשאלה לאדם צוין "טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו" (איכה ג, כז), וחז"ל פירשו, שהמדובר ב"עול תורה, עול אשה, עול דרך ארץ". לעומת זאת קשה נשיאת העול לבהמה הזקנה והתשושה, ובהשאלה: "על זקן הכבדת עלך מאד" (ישעיה מז, ו). גם לא כל עגל מתרגל לשאת בעול. בלשונו רגיל הביטוי "פורק עול", ומקורו בעובדה, שיש שהבקר מתמרד נגד בעליו החורש בו, כמשל על העגל "שקרטע ושיבר את העול" (ספרי האזינו פיס' שיח). אגב, בקשר לכך הובאו שני מונחים: פרה רדיינית — זו פרה חורשת הנושאת בעול, ולעומתם פרה הדיוטית — שאינה רגילה לחריש (רות רבה לפ"א יט).

העול היה עשוי כרגיל מעץ. במקרים יוצאים מן הכלל התקינו אותו מברזל. "עול ברזל" מסמל את ההכבדה האכזרית: "ונתן עול ברזל על צוארך עד השמידו אותך" (דברים כח, מח). וגם זאת: בעול עשוי עץ יש לה לבהמה סיכוי שהוא יישבר, ואז היא משתחררת ממנו; לא כן בעול ברזל, אינו נשבר לעולם. ירמיהו היה מתהלך כשעול על צווארו — כסמל לשעבוד הזמני למלכות בבל, ומששבר חנניה עול זה, נאמר: מוטות עץ שברת — ועשית תחתיהן מוטות ברזל... עול ברזל נתתי על צואר כל הגויים האלה" (ירמיה כח, יב—יד).

מוֹטָה היא חלקו העיקרי של העול — העץ המונח על צוואר הבקר. בתקופה העתיקה היה העול של הבהמה

היחידה עשוי ממוטה אחת, אך בצמד בקר הייתה מוטה נוספת גם מתחת לצוואר הבקר. מכאן המונח „מוטות העול“. העול הזוגי קרוי בלשון המשנה צמד (במקרא מציין מונח זה את הבקר המזווג בעול, וגם חלקה הנחרשת במשך יום אחד). בתלמוד הובא מונח מיוחד לציון הבהמה, שמזווגים אותה לשנייה לצורך החריש. זו נקראה פרה מגמלת (ירושלמי מועד קטן פ"ג, פב ע"ב). מונח זה מן הראוי להכניסו גם ללשונונו החדשה.

הצמד — העול הזוגי — מחובר למחרשה על ידי יצול — עץ ארוך הנמשך בין שני הבקר. בבהמה יחידה נקשר העול למחרשה על ידי עבות או עבותות. אלה הם חבלים עבים וחזקים, ובכתוב נאמר: „הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה“ (ישעיה ה, יח). כמו כן הוקבלו חבלי אדם, שהם קלים ודקים, לעבותות, שבהם מקשרים את הבקר, שהם חזקים ואין לנתקם: „בחבלי אדם אמשכם — בעבותות אהבה“. ולהלן: „ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם ואט למו אוכיל“ (הושע יא, ד). כאן צוינה העובדה, שהאיכר „היודע נפש בהמתו“ מרים את העול מעל גבה של הפרה בשעת האכלתה. נוסף לשבירת העול ניתן לשחרר את הבהמה על ידי קיצוץ החבלים המקשרים את העול למחרשה, והכתוב „על גבי חרשו חורשים“ מסיים „ד' צדיק קצץ עבות רשעים“.

בתקופה העתיקה נעשה החריש בעיקר בבקר. לכיוון הבקר בתלם ולזירונו לא השתמשו בשוט, במושכות או ברסן, כי אם במלמד או בדרבן. חז"ל דרשו: המשנה קוראת

אותו מרדע, והמקרא קורא אותו דרבן ומלמד. למה נקרא מרדע? — שמורה דעה בפרה; למה נקרא שמו דרבן? — שדר בינה בפרה; ולמה נקרא מלמד? — שמלמד את הפרה לחרוש בתלם שלה" (במדבר רבה פי"ד). עגלה מלומדה היא אפוא עגלה, שהרגילו אותה ללכת בתלם בעזרת מלמד הבקר. זה היה עשוי מקל ארוך, שבקצהו האחד חרחור — כמין את קטן — ששימש לניקוי המחרשה, ובקצהו השני היה מסמר, הוא הדרבן, שבו כיוונו את הבהמה בתלם על ידי דקירות. בימינו הועבר המונח דרבן למכשיר המתכת שמרכיב הרכב על נעליו לזרוז בו את הסוס. בהשאלה מציין דרבן את פעולת הזירוז וההכוונה.

מנחם צבי קדרי

ביטויים מעולם הקבלה בלשוננו "רזין דרזין"

קטע בספר הזוהר בפרשת יתרו נקרא בשם רזא דרזין (זוהר חלק ב', דף ע"א — עה ע"א, והמשכו בזוהר חדש, דף נו ע"ג — דף ס ע"א). עניינה של יחידה עצמאית זו הוא חכמת הפרצוף וחכמת היד, שספר הזוהר רואה בהן את סוד הסודות¹.

1. ראה את תיאור חלקי הזוהר ב"משנת הזוהר" ל' תשבי,